

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ В ПОВСТАННІ 1905 Р. НА ЧОРНОМОРСЬКОМУ ФЛОТІ: О. КОВАЛЕНКО І ПОДІЇ НА ПАНЦЕРНИКУ «ПОТЬОМКІН»

Стаття містить коротке дослідження ролі українського національного руху у повстанні на Чорноморському флоті. Висвітлено вплив Олександра Коваленка – члена Революційної української партії на хід і результати повстання на броненосці «Потьомкін». Значна увага приділена діяльності та аналізу політичної позиції Коваленка.

Ключові слова: *броненосець, Революційна українська партія, національно-визвольний рух, дипломатична місія.*

На початку ХХ ст. відбувається підйом революційного руху в Росії та

національної свідомості в Україні. На Чорноморському флоті партійні та національні українські гуртки з'явилися ще в 1902-1903 рр. Повстання в армії і на флоті насправді були болючими явищем для царського уряду. Тільки армія і флот вважалися оплотом царського режиму. І те, що фактично найсильніший корабель Російського Чорноморського флоту, найновітніший броненосець, вийшов з-під контролю і деякий час абсолютно вільно плавав по Чорному морю, стало серйозним ударом по російському самодержавству.

27 червня 1905 р. вибухнуло повстання на броненосці «Потьомкін», коли корабель проводив випробування знарядь на Тендерівському рейді. Приводом для заколоту матросів, за

загальноприйнятою версією, стала спроба командування вчинити розправу над членами команди, які відмовилися від зіпсованого м'яса.

Дуже важливим у даній проблемі є питання етнічного походження більшості команди повсталого панцерника: інженер-механік Коваленко, стройовий квартирмейстер Денисенко, старші боцмани Димченко і Мурзак, стерновий боцман Костенко, боцман Кузьменко, квартирмейстер Коров'янський, унтер-офіцери і матроси Кулик, Різниченко, Пархоменко, Дорошенко, Осадчий, Шевченко і так далі. Всі вони були українцями. Йшлося не просто про походження, а й про певні

українські настрої, які тоді автоматично ставали антиімперськими. Не вивчені персоналії першого українського авіатора та авіаконструктора Левка Мацієвича та його друга, випускника Харківського технологічного інституту офіцера Олександра Коваленка. Вони обидва (і ряд інших молодших офіцерів Чорноморського флоту) були активними членами Революційної української партії, яка вела агітацію у царському війську. Малодослідженою є і біографія уродженця Харківщини Панаса Матюшенка, який очолив повстання після Вакуленчука. Його світогляд формувався під впливом односельця, знаного письменника і вченого Гната Хоткевича, з яким він товаришував з юних років [5, 14].

Вивчення та наукове осмислення повстання на панцернику «Потьомкін» 1905 р. є важливим аспектом сучасних історичних досліджень. Це повстання було органічним явищем в системі суспільно-політичних процесів на Чорноморському флоті і у всій Російській імперії.

На сьогоднішній день питання причин і справжніх рушійних сил повстання на панцернику «Потьомкін» починає розроблятися рядом дослідників. З-поміж найважливіших праць можна назвати статті: Данила Кулиняка «Невідомий «Потемкин»: за часів СРСР ідеологи свідомо приховували той факт, що більшу частину екіпажу повстанців становили саме українці», Сергія Чалого «Повсталий панцерник. Сто років тому сталася знаменна подія, досі належним чином не поцінована у вітчизняній історії», Олеся Козулі «Український рух на Чорноморському флоті». Стаття Данила Кулиняка означена осмисленням ролі українців у повстанні, зокрема Панаса Матюшенка і Олександра Коваленка. Автор вважає, що оскільки весь Чорноморський флот складався переважно з українців, то повстання мало чітко виражений національно-визвольний характер. Сергій Чалий у своїй статті аналізує причини повстання на броненосці «Потьомкін», співставляє український характер повстання на інших кораблях – «Георгії Побідоносці», «Пруті», «Очакові». У дослідженні наукового співробітника Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського Олеся Козулі йде огляд українського національного руху в Севастополі, визначається роль Левка Мацієвича у цьому процесі. Отже, дані автори відкривають новий бік повстання на панцернику «Потьомкін» - роль українців як організаторів.

Стаття має на меті висвітлити роль національно-визвольного руху українців у повстанні на броненосці «Потьомкін», їхній зв'язок з політичними організаціями. Маємо за завдання дослідити участь у повстанні українського вченого, громадсько-політичного діяча Олександра Коваленка, його вплив на хід та результати подій.

Олександр Коваленко став єдиним офіцером, який приєднався до повсталих матросів і став одним з очільників бунту. Після початку повстання на «Потьомкіні» було обрано комітет, так звану «суднову комісію», на чолі з Панасом Матюшенком. До складу комісії ввійшов і О. Коваленко.

Олександр Петрович Коваленко народився 1875 р. в місті Ромни, що на Сумщині. З 1887 по 1894 р. навчався в Роменському реальному училищі. 1896 р. він вступає до Харківського технологічного інституту, де товаришує з Гнатом Хоткевичем, який на той час керував підпільним студентським гуртком [5, 39]. Разом з Юрієм Коллардом, Дмитром Антоновичем, Іваном Кухтою і Євлампієм Тищенком заснував «Харківську Українську студентську громаду». До неї входив і 17-річний робітник Панас Матюшенко. Ця організація, як пише Ю. Коллард у «Спогадах юнацьких днів» зробилася «матір'ю майже всіх існуючих українських партій та відіграла величезну роль в нашому національному русі й в нашій визвольній боротьбі» [2, 121].

У 1899 р. в Харківському технологічному інституті відбулися великі студентські заворушення, керівниками і організаторами яких були Коваленко і Хоткевич. Про масштаби цих заворушень свідчить те, що з інституту тоді виключили майже 300 студентів — серед них, зрозуміло, були Коваленко і Хоткевич. Їм навіть заборонили проживати в Харкові. І лише через рік вони були поновлені в інституті. 1900 р. Коваленко разом з Хоткевичем, Антоновичем, Русовим, Колладом та Мацієвичем стає засновником Революційної Української партії (РУП), статут якої написав основоположник українського націоналізму М. Міхновський. РУП стала першою українською націоналістичною партією [4, 39].

Олександр Коваленко представляв націоналістичну групу в харківській Вільній громаді, на противагу соціалістично налаштованій частині на чолі з Д. Антоновичем. Коваленка з лідером РУП Миколою Міхновським єднали не тільки дружні стосунки, а й, перш за все, ідейна спорідненість. Олександр Петрович належав до тієї частини РУП, яка

і після її розколу не відмовилась від самостійницьких гасел, проголошених автором «Самостійної України»[1, 21-26].

1903 р. Олександр Коваленко одержує диплом інженера-технолога і стає морським офіцером. І саме тут, на «Потьомкіні», доля звела його з Панасом Матюшенком. Юнацька дружба переросла в бойове побратимство, загартоване у вогні повстання. Коваленку «суднова комісія» повстанців доручала відповідальні завдання. Ось один лише приклад. Коли серед команди броненосця «Георгій Побідоносець» виникли ускладнення, Матюшенко направив туди, як представника комісії, Коваленка. У своїй полум'яній промові перед командою він сказав: «Я бачив багато неправди і вирішив приєднатися до вас, товариші. Ми тепер брати не тільки по крові, а й по духу, стоїмо за одне і вимагатимемо свого і доб'ємося того, що потрібно не тільки нам, а й нашим дітям та онукам...» І, закінчуючи виступ, вигукнув: «Хай живе свобода!».

Після поразки повстання Коваленко разом з іншими «потьомкінцями» покинув свій корабель в Констанці і, вже як політемігрант, разом з Матюшенком виїхав до Швейцарії. Там їхні шляхи розійшлися. Як пише Володимир Корнелюк в «Історичному календарі» за 2000 р., Олександр Коваленко перші роки еміграції перебував у Женеві, потім перебрався до Парижа, де десять років працював заступником директора російської середньої школи, а також викладав у старших класах математику і фізику. Одночасно він не полишав революційної діяльності. В еміграції написав спогади про революційні події на «Потьомкіні», які вийшли у 1906 р. в «Літературно-науковому віснику» у Львові. У 1915–1916 роках редагував у Лозанні двотижневик «L-Ukraine» французькою мовою. Повернувшись після революційних подій 1917 р. до Києва, він обіймає посаду директора департаменту морської освіти в Морському міністерстві [4, 40]. Коваленко виїжджає на Чорноморський флот. Завдяки його зусиллям, за короткий час понад 20 кораблів підняли прапори УНР. Серед них і панцерник «Потьомкін», що увійшов до складу Українського військово-морського флоту та змінив назву на «Борець за свободу». Але пасивність більшості діячів УНР щодо розбудови власної армії та більшовицька агресія з Росії перервала будівництво незалежної держави та її флоту [3, 84].

З 1919 р. Олександр Коваленко на службі в Українській дипломатичній місії. Спочатку в Женеві, а потім у Парижі обіймав

посаду першого секретаря (консула УНР). 1920 р. брав участь в асамблеї Ліги націй як секретар української делегації, а 1922-го, коли українські емігранти створили в м. Подєбради (Чехія) Українську господарську академію, його запросили викладати теоретичну та прикладну механіку. Згодом він стає завідувачем кафедри, а потім деканом інженерного факультету, де викладав аналітичну геометрію, математику та опір матеріалів.

У Європі Олександр Коваленко був помітним вченим. У перші роки в Академії бракувало підручників українською і він створює їх. Це «Приложення диференціального рахування» (1923), «Курс аналітичної геометрії в просторі» та «Теоретична механіка» (1924), «Прикладна механіка» (1925) [4, 40]. 1919 р. вийшла його збірка спогадів «З минулого».

Український характер повстання на панцернику «Потьомкін» — це не тільки його героїзм та самозреченість. Це й надто слабка організація, відсутність чітко окреслених стратегічних цілей. Крім моральних закликів та особистого прагнення до свободи, повсталі просто не знали, що треба робити і як організувати життя за принципами тієї самої свободи [6, 16].

Повстання на броненосці «Потьомкін» було однією з найяскравіших подій революції 1905 р. в Російській імперії, її апофеозом. Але якщо врахувати, що весь Чорноморський флот складався переважно з українців, то воно мало чітко виражений національно-визвольний характер, і стало виявом суто українського козацького волелюбного менталітету [4, 40].

Олександр Коваленко як активний діяч Революційної української партії відіграв значну роль у повстанні на Чорноморському флоті. Його національна свідомість, ідея свободи і промови надихали матросів, спонукали до опору самодержавству. Але повстання не розповсюдилось на значну частину флоту, воно була слабоорганізованим.

Перспективним є дослідження впливу Революційної української партії на національний рух на флоті як координаційної сили. Маловідомими залишаються персоналії Панаса Матюшенка, Григорія Вакулєнчука, Левка Мацієвича, їхні політичні орієнтації та роль у повстанні на панцернику «Потьомкін». Невідомою сторінкою історії залишається причетність визнаного ідеолога державної самостійності України

Миколи Міхновського до революційного руху на Півдні України напередодні та під час революційних подій.

Джерела та література:

1. Геращенко Т. Микола Міхновський у спогадах і оцінках його сучасників // Молода нація. Альманах. – К., 2003. – № 2 (27). – С. 21-27.
2. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів: 1897-1906. Українська студентська громада в Харкові і Революційна Українська Партія (РУП). – Торонто: Срібна сурма, 1972. – 223 с.
3. Корнелюк В. Корабель під малиновим стягом // Історичний календар, 2000. – К., 1999. – 116 с.
4. Кулиняк Д. Невідомий «Потемкин»: за часів СРСР ідеологи свідомо приховували той фат, що більшу частину екіпажу повстанців становили саме українці // Військо України. – Київ. – 2009. – № 6. – С. 38-40.
5. Стрельський Г. В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917-1920 рр.). – К.: «Видавничий дім «Демід», 2000. – 49 с.
6. Чалий С. Повсталий панцерник. Сто років тому сталася знаменна подія, досі належним чином не поцінована у вітчизняній історії // Флот України. Київ. – 2005. – № 38. – 27 вересня. – С. 14-16.

Vitryk Roman

The role of Ukrainian movement in the uprising in Black Sea Fleet.

Alexander Kovalenko and the uprising on the battleship “Potemkin”.

The given article contains the brief study of the role of Ukrainian national movement in uprising in Black Sea Fleet. Reviewed the influence of Alexander Kovalenko, who was the member of Revolutionary Ukrainian Party, on the course and result's of uprising on the battleship Potemkin. Considerable attention is paid for Analysis activity and politic position of Kovalenko

Key words: battleship Potemkin, Revolutionary Ukrainian Party, national liberation movement, Diplomatic mission of Kovalenko.